

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

Скоропад Ірина Володимирівна

УДК 37 (09) (477) *Науменко*

НАУКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В.П.НАУМЕНКА (1852 – 1919)

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор педагогічних наук, професор
Побірченко Наталія Семенівна,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
директор навчально-наукового Інституту
соціальної та мистецької освіти

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Золотухіна Світлана Трохимівна,
Харківський національний педагогічний
університет ім. Г.С.Сковороди,
завідувач кафедри загальної педагогіки;

кандидат педагогічних наук
Філімонова Тетяна Віталіївна,
Інститут педагогіки АПН України,
науковий співробітник лабораторії
історії педагогіки

Провідна установа Ніжинський державний педагогічний університет
ім. Миколи Гоголя, кафедра педагогіки,
Міністерство освіти і науки України, м. Ніжин.

Захист відбудеться „8” квітня 2005 року о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.452.01 в Інституті педагогіки АПН України за адресою: 04053, м.Київ, вул.Артема, 52-д.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій частині Інституту педагогіки АПН України за адресою: 04053, м.Київ, вул.Артема, 52-д.

Автореферат розісланий „5” березня 2005 року.

Учений секретар
Спеціалізованої вченої ради

Л.Д. Березівська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Формування інтелектуального та культурного потенціалу української нації потребує істотних змін у галузі освіти. Успішному реформуванню системи українського шкільництва сприяє науково-теоретичне обґрунтування інноваційних підходів до організації навчально-виховного процесу, а також ретельне вивчення, об'єктивна оцінка, творче осмислення та впровадження в практику кращих надбань української освіти та педагогіки.

Сьогодні з'явилася реальна можливість для перегляду та нового прочитання традиційної проблематики, об'єктивного незаангажованого висвітлення подій і фактів, не досліджених у радянський період або ж відображених тенденційно.

Найбільш повне та репрезентативне дослідження освітньо-виховних феноменів минулого можливе лише у контексті розвитку національної педагогічної думки. Вивчення й аналіз персоналії як окремого предмета історико-педагогічного дослідження має важливе значення, оскільки особиста біографія часто є основою наукової реконструкції епохи та висвітленням загальнопедагогічного досвіду певного періоду (О.Сухомлинська, 2002). Виходячи з цього, першочерговим стає завдання повернення імен видатних культурно-освітніх діячів, спадщина яких була вилучена з історико – педагогічного процесу. Особливо це стосується діячів другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. – періоду становлення національної системи освіти й виховання, внесення національного компонента в структуру педагогічної науки, епохи народження цілої плеяди відомих і значних педагогів, діячів освіти і мистецтва. Насамперед, це представники „Громад” та інших просвітницьких організацій, метою діяльності яких було поширення освіти серед народу, формування національної ідеї та національної ментальності, розвиток і збереження української культури. Основними напрямками їхніх педагогічних, культурологічних пошуків були збирання, висвітлення й розкриття народної педагогіки, дослідження культурної спадщини минулого.

Серед тих, хто працював на терені розвитку національної педагогічної думки, рідномовної освіти та підносив українську педагогіку як невід'ємну складову національної культури гідне місце займав і Володимир Павлович Науменко (1852 – 1919) – вчитель і методист, редактор і видавець, учений і політик, просвітителі і активний громадський діяч.

В.Науменко залишив значну педагогічну спадщину – підручники, посібники, програми, публікації в періодичній пресі, методичні розробки, цінні рукописи, епістолярію. Праці просвітителя мають не лише педагогічну, але й загальноісторичну цінність, оскільки відображають актуальні проблеми розвитку української державності, культурного, політичного і духовного розвитку українського народу в другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст.

До недавнього часу ці матеріали були недоступні для широкого наукового загалу, а тому не систематизовані та цілеспрямовано не проаналізовані.

Стан наукової розробки проблеми. Діяльність В.Науменка проходила під впливом визвольних ідей, що утверджувалися на українських землях у другій половині XIX ст. – на початку XX ст., і були пов'язані з національно-просвітницьким рухом та розбудовою української державності. Розумінню цих складних історичних процесів, проблем національно-культурного відродження України у зазначений період сприяють праці відомих істориків: М.Грушевського, Г.Касьянова, О.Лотоцького, Н.Полонської-Василенко, С.Сірополка, О.Субтельного та ін.

Окремі відомості про педагогічну та просвітницьку діяльність В.Науменка знаходимо у працях його сучасників: Г.Берло, М.Василенка, Д.Дорошенка, Г.Житецького, П.Зайцева, С.Русової, Л.Мищенко, П.Скоропадського, Є.Чикаленка та ін. Вказані матеріали (в основному – спогади) розглядаються нами як джерельні публікації, що не містять дослідницьких елементів.

За часів радянської влади на ім'я В.Науменка та його спадщину була накладена заборона. Тому протягом багатьох десятиліть залишалася недоступною інформація про цього вченого, видатного педагога та громадського діяча.

З середини 90-х років XX ст. помітно зростає науковий інтерес до спадщини В.Науменка. Особливо яскраво проявляється ця зацікавленість з початком нового тисячоліття. Творча спадщина Володимира Павловича піддається частковому аналізу, в його діяльності виокремлюються певні напрями. Так, досліджуваній персоналії присвячується низка статей, зокрема, окремі життєві факти та педагогічно-просвітницька діяльність висвітлюється у працях В.Біленка, А.Диви, І.Льєнка, О.Макаренка, Н.Побірченко, І.Щербанюк. Аналіз діяльності В.Науменка як журналіста, редактора та видавця має місце у дослідженнях істориків Ю.Джеджули, І.Павлюк, М.Палієнко, Є.Панкової. Наукові здобутки вченого частково подані в історичних розвідках О.Рибалка та І.Усенка.

У монографічних працях сучасних учених постать В.Науменка розглядається в контексті інших проблем історико-педагогічної науки, зокрема, Л.Березівської („Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – початку XX століття)”, 1999), Л.Вовк („Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні. Етапи і особливості”, 1997), І.Зайченка („Проблеми української національної школи у пресі (друга половина XIX – початок XX століття)”, 2002), І.Лікарчука („Міністри освіти України”, 2002), Н.Побірченко („Проблеми освіти на сторінках часопису „Киевская старина”, 2000, „Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX – початок XX століття)”, 2002). Стисло інформацію про В.Науменка та його діяльність містять і окремі довідково-енциклопедичні видання.

Загальнонаукове та теоретичне значення мають праці С.Золотухіної, А.Коробченко, Т.Філімонової, де висвітлюються педагогічні системи окремих українських педагогів.

Історіографічний огляд означеної проблеми засвідчує, що просвітницька діяльність та педагогічні погляди В.Науменка є недостатньо вивченими і до цього часу не були предметом окремого дослідження. Не приділено належної уваги його методичній діяльності, цінні відомості про яку містять архівні документи. Таким чином, нерозробленість проблеми, а також її актуальність та історико-педагогічна значущість і зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – **„Науково-просвітницька діяльність В.П.Науменка (1852 – 1919)”**.

Хронологічні межі дослідження визначаються роками життя просвітителя, тобто охоплюють період з 1852 по 1919 рр. Науково-просвітницьку діяльність В.Науменка проаналізовано з початку 70-х років XIX ст., оскільки саме в цей час починається його активна громадська (співпраця з членами просвітницької організації Громада) та науково-пошукова робота.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до тематичного плану наукових досліджень науково-дослідної лабораторії „Педагогічне краєзнавство Черкащини” (реєстраційний номер № 0197U017543) при Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 3 від 31.10.2000 р.) та узгоджена на засіданні бюро Ради з координації досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 8 від 5.12.2000 р.).

Об'єкт дослідження – просвітницький рух та педагогічна думка в Україні у другій половині XIX ст. – на початку XX ст.

Предмет дослідження – науково-просвітницька спадщина та педагогічна діяльність Володимира Науменка.

Мета дослідження – здійснити всебічне цілісне висвітлення науково-просвітницької та педагогічної діяльності Володимира Науменка у контексті розвитку освіти і педагогічної думки в Україні; показати місце просвітителя у вітчизняній педагогіці.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

- проаналізувати процес становлення й розвитку особистості Володимира Науменка, визначити основні чинники формування його світогляду;
- розкрити зміст і спрямованість науково-просвітницької та педагогічної діяльності Володимира Науменка;
- визначити роль педагога в розбудові української національної школи;
- охарактеризувати загальнопедагогічні й методичні погляди та ідеї Володимира Науменка.

Методологічною основою дослідження є основні положення теорії наукового пізнання: єдність історичного й логічного; значення суб'єктивного досвіду як основного вимірника сутності людської особистості; розгляд явищ і фактів творчої життєдіяльності педагога через історико-культурні засади; визначення ролі активно діючої особистості в історії освіти, педагогічної науки.

Теоретичною основою дослідження є положення про методологію та методи сучасних історико-педагогічних досліджень (М.Богуславський, Н.Гупан, Н.Дічек, О.Сухомлинська), про національний компонент у розвитку педагогічної науки та вітчизняної школи (В.Кузь, Б.Ступарик, М.Ярмаченко), про теорію та практику виховання (І.Бех, О.Коберник), про гуманізацію та гуманітаризацію освіти (М.Євтух, І.Зязюн, Л.Хоружа), про генезу теорії та практики підручникотворення (М.Бурда, Я.Кодлюк, О.Савченко).

У процесі історико-педагогічного дослідження використовувалися такі **методи**: біографічний, проблемно-хронологічний, ретроспективний аналіз, феноменологічний підхід.

Біографічний метод використовувався при аналізі життєвого шляху В.Науменка крізь призму розкриття сутності творчості, індивідуальної самобутності педагога, розуміння проблем формування національної освіти у контексті історико-соціальної зумовленості; для з'ясування ролі окремих громадських, культурно-освітніх діячів у становленні педагогічно-просвітницької діяльності В.Науменка;

Проблемно-хронологічний метод застосовувався при розгляді діяльності педагога в динаміці, змінах і часовій послідовності.

Методом ретроспективного аналізу здійснювався відбір фактологічного матеріалу з метою встановлення об'єктивної картини життєдіяльності, виокремлення реальних і суб'єктивних даних життя і педагогічної діяльності В.Науменка.

Метод феноменологічного підходу дозволив розглянути постать В.Науменка незаангажовано, без ідеалізації, упередженості, догматизму та стереотипності.

Джерельна база дисертації. Джерельну основу педагогічного дослідження становить історична, історико-педагогічна, педагогічна, методична та психологічна література. Базовим джерелом дисертаційної роботи стала спадщина В.Науменка: підручники, посібники, публікації в періодичній пресі, рукописні праці, епістолярна спадщина.

Фактологічний матеріал дисертації становлять документи і матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (фонди: № 274 – Канцелярія жандармського управління; № 275 – Київське охоронне відділення; № 294 – Канцелярія Київського окремого цензора; № 295 – Київський тимчасовий комітет у справах друку; № 318 – Київська судова палата; № 442 – Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора; № 707 – Управління Київського учбового округу; № 1235 – Грушевські – історики, лінгвісти; № 2052 – Особистий фонд М.Сумцова); Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонд № 2201 – Міністерство освіти Української Держави); Державного архіву м. Києва (фонд № 81 – Київська 2-а чоловіча гімназія); Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (фонди: № 1 – Літературні матеріали; № 2 – Історичні

матеріали; № 3 – Листування; № 86 – Г.Житецький; № 112 – „Киевская старина” – щомісячний історичний часопис (1882 – 1906); № 114 – Товариство „Просвіта” у Києві (1906 – 1910), (1917 – 1922); № 208 – В.Науменко; № X – Українська академія наук – Всеукраїнська академія наук (УАН – ВУАН) (1918 – 1934); № XXIX – В.Данилевич; № XXXVI – А.Кримський); Київського літературно-меморіального музею М.Рильського (фонд В.Науменка); періодична преса кінця XIX ст. – початку XX ст., зокрема, журнали „Киевская старина”, „Україна”, газети „Киевская мысль”, „Киевлянин”; довідково-бібліографічна література.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження.

Вперше здійснено всебічне, цілісне висвітлення науково-просвітницької та педагогічної діяльності Володимира Павловича Науменка в контексті історичних і освітніх реалій кінця XIX – початку XX ст. На основі аналізу процесу формування світоглядних переконань та життєвих цінностей ученого виявлено основні чинники, які впливали на становлення і розвиток його педагогічних поглядів (родинне виховання, гімназійна та університетська освіта, спілкування з провідними представниками українського національно-просвітницького руху). Обґрунтовано основні напрями науково-просвітницької (науково-етнографічні пошуки, робота у періодичних виданнях, активна участь у діяльності просвітницьких організацій) та педагогічної (викладацька, методична, адміністративно-педагогічна) діяльності В.Науменка.

Конкретизовано відомості про творчу спадщину В.Науменка. Розкрито нові сторінки його діяльності (участь у реформі національної школи та шкільної мовної освіти, у розробці й теоретичному обґрунтуванні та практичному впровадженні в практику передових освітянських ідей); визначено внесок педагога у науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу освітніх закладів кінця XIX – початку XX ст. (розробка програм з російської мови та словесності, підручників з російської та української мов).

Подальшого розвитку набуло дослідження дидактичних та методичних ідей української національної педагогічної думки в інтерпретації В.Науменка.

До наукового обігу введено маловідомі та раніше невідомі архівні документи, історичні факти, пов'язані з життям та творчістю Володимира Павловича Науменка.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що теоретичні положення й висновки дають фактичний історико-педагогічний матеріал для усвідомлення й аналізу значення науково-просвітницької діяльності В.Науменка, необхідний для повного розуміння і цілісного відтворення особливостей розвитку педагогічної думки й історії національної освіти. Зібраний, проаналізований матеріал та результати дослідження використовуються у роботі науково-дослідної лабораторії „Педагогічне краєзнавство Черкащини” Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; можуть бути введені до змісту курсів педагогіки, історії педагогіки, вітчизняної історії, спецкурсів із проблем розвитку народної освіти; використовуватися при укладанні навчально-

методичної літератури, у практиці роботи сучасної школи, подальших наукових історико-педагогічних дослідженнях.

Вірогідність сформульованих у результаті проведеного історико-педагогічного дослідження наукових положень і висновків забезпечується опорою на принципи історизму та об'єктивізму, використанням широкої джерельної бази, системним аналізом дослідницьких матеріалів, застосуванням комплексу методів, адекватних меті, предмету й завданнями роботи.

Апробація результатів дослідження. Положення і висновки дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки та науково-дослідної лабораторії „Педагогічне краєзнавство Черкащини” при Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. Матеріали дослідження висвітлювалися у виступах на міжнародних науково-практичних конференціях: „Психолого-педагогічні проблеми дитинства” (Переяслав-Хмельницький, 2003); „Україна-Росія: історія та сучасність” (Умань, 2003); всеукраїнських науково-практичних конференціях: „Психолого-педагогічні проблеми національно-патріотичного виховання студентської молоді в сучасних умовах” (Кіровоград, 2002); „Навчально-виховний комплекс „Школа – дошкільний навчальний заклад” – новий тип установи дошкільної освіти” (Умань, 2002); „Актуальні проблеми вивчення історії ХІХ-ХХ ст.” (Бердянськ, 2002); „Педагогічні засади формування у підростаючого покоління активної громадянської позиції” (Київ, 2002); „До витоків становлення української педагогічної науки (Умань, 2002); „Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість” (Київ, 2003); „Громадянське виховання молоді засобами мови і літератури” (Полтава, 2003); „Психолого-педагогічні проблеми сільської початкової школи” (Умань, 2003); „Розвиток змісту освіти як історико-педагогічна проблема” (Чернівці, 2003); „Студентська наука: проблеми і перспективи ХХІ століття” (Кіровоград, 2003).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковано у 19 одноосібних працях автора, з них 16 – у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Обсяг дисертації – 214 сторінок: основний текст – 166 сторінок; список використаних джерел охоплює 33 сторінки, 408 найменувань (241 літературне джерело та 167 архівних справ); 8 додатків розміщені на 15 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження для сучасної історико-педагогічної науки в Україні; сформульовано об'єкт, предмет, мету, завдання роботи; визначено методологічну основу, методи і джерела дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів; відображено апробацію результатів дисертаційного дослідження.

У першому розділі – „Суспільно-політичні та соціально-культурні умови формування і розвитку особистості Володимира Науменка” – проаналізовано процес становлення й розвитку особистості В.Науменка в умовах національно-просвітницького руху в Україні другої половини XIX ст. – початку XX ст.; розкрито гуманістичний потенціал його педагогічної діяльності.

Період другої половини XIX ст. – початку XX ст. в історії України характеризується піднесенням змагань українського народу проти соціального і національного гніту з боку самодержавства. Це час утвердження ідеї відродження українського народу, його національної самосвідомості, мови, культури, освіти, школи. Така концепція нації стала однією з головних у діяльності нового соціального прошарку – інтелігенції, представники якої, гуртуючись у просвітницькі організації, піднімали освітній рівень широких верств населення, тим самим сприяючи розвитку суспільства. У цей час почалося розмежування педагогічної думки за типом світоглядних позицій. Представники російської ідеології на чільне місце висували православ'я як домінуючу духовну життєву і основу шкільної освіти. А національно свідомі українські діячі, до яких належав і Володимир Павлович Науменко, мислили в контексті етнографічно-культурницької парадигми.

У ході дослідження визначено, що початковим чинником формування світоглядних переконань та життєвих цінностей В.Науменка виступило сімейне виховання, означене, з одного боку – впливом освіченого батька-педагога та широким колом спілкування сім'ї з представниками інтелігенції, з іншого – глибоким українським корінням та прихильним ставленням членів родини до простого українського народу. Ґрунтовна філологічна та історична освіта, яку В.Науменко отримав у Київській 2-ій гімназії, визначила його гуманітарну спрямованість. Гімназійне життя, навчальне та позанавчальне спілкування з педагогами мало значний вплив на професійну орієнтацію В.Науменка. Проукраїнські переконання міцніли у вирі студентського життя у Київському університеті Св. Володимира, де Володимир Науменко навчався з 1868 по 1873 рр. на слов'яно-російському відділенні історико-філологічного факультету. В цей час В.Науменко поєднує навчальну та науково-пошукову діяльність, бере участь у етнографічних експедиціях, збиранні архівного та фольклорного матеріалу. У 1872 р. його обирають до складу Київської громади. Кристалізація поглядів В.Науменка відбувалася у процесі спілкування з такими видатними українськими діячами, як В.Антонович, М.Драгоманов, М.Костомаров, М.Максимович та ін.

Упродовж життя В.Науменко був прихильником еволюційного розвитку суспільства, поступ для українського народу вбачав у підвищенні рівня освіти населення, домагався визнання української мови як самостійної, вказував на необхідність розвитку національної школи, книги, преси, мистецтва.

Гуманістична спрямованість особистості В.Науменка яскраво простежується у його педагогічній діяльності, яка характеризується пошуком шляхів відходу від авторитаризму, створенням умов для максимальної самореалізації особистості учнів, розширення їхнього кругозору. З цією метою

педагог уводив елементи новаторства під час викладання предметів. Навчання набувало рис інтегративного. Так, на уроках російської словесності В.Науменко доповнював навчальний матеріал відомостями з історії України, лекції з церковно-слов'янської мови перетворював на цікаві виклади порівняльного мовознавства (церковно-слов'янська та російська мови), в інтерактивному спілкуванні з учнями формував дитячий світогляд. Володимир Павлович володів необхідною для вчителя-словесника майстерністю слова, програмовий матеріал з російської мови та словесності умів подати просто і красиво, перетворюючи виклад навіть сухого, нецікавого матеріалу у захоплюючу бесіду.

Упродовж своєї педагогічної діяльності В.Науменко здобув багатий досвід спілкування з вихованцями різних навчальних закладів. Працюючи вчителем російської мови та словесності у Київській 2-ій гімназії (1873 – 1903), В.Науменко за сумісництвом викладав у Київській міністерській гімназії (1873 – 1894), Колегії Павла Галагана (1880 – 1882), Київській Фундуклеївській жіночій гімназії (з 1889 р.), Київському Володимирському кадетському корпусі (з 1893 р.). Паралельно виконував і громадські доручення: секретар педагогічної ради Київської 2-ої гімназії (1873 – 1889); класний наставник (з 1880 р.), бібліотекар фундаментальної та учнівської бібліотек Київської 2-ої гімназії (1874 – 1878).

У дослідженні показано, що гуманістичний потенціал педагогічної діяльності Володимира Павловича яскраво виявився під час роботи у „Приватній чоловічій гімназії В.Науменка” в Києві (1905 – 1913). Навчально-виховний процес цього авторського навчального закладу базувався на засадах гуманістичної педагогіки. З метою забезпечення високого рівня загального розвитку учнів у навчальний процес додатково вводився курс англійської мови, поглиблено вивчалися такі предмети, як природознавство, креслення і малювання. Особлива увага приділялася фізичному розвитку вихованців, зменшенню навантаження у позаурочний час і збільшенню годин для самостійної та творчої роботи учнів. Педагогічний колектив гімназії в основу своєї діяльності поклав такі загальнолюдські пріоритети, як гуманність, повага, чуйність, толерантність, розуміння, співчуття. У стінах цього навчального закладу культивувалися педагогічний оптимізм, справедливість у ставленні до вихованців, педагогічний такт та педагогічна етика.

За діяльності українських урядів 1917-1919 рр. В.Науменко брав активну участь у впровадженні в практику ідей націоналізації шкільництва. У період Гетьманату, зважаючи на компетентність та досвід Володимира Павловича як освітянина, його було запрошено до Ради міністра народної освіти і мистецтва та доручено очолити комісію з організації шкільного управління. Згодом В.Науменко став міністром освіти в уряді П.Скоропадського. Обіймаючи цю посаду з 15 листопада до 14 грудня 1918 р., Володимир Павлович став учасником заснування Української Академії наук. Разом з гетьманом П.Скоропадським В.Науменко підписував накази про затвердження президентом Української Академії наук В.Вернадського (30 листопада 1918 р.), секретарем –

А.Кримського, головами відділів – М.Туган-Барановського, М.Кашенка, Д.Багалія.

З приходом у 1919 р. більшовиків до влади В.Науменка було переведено на посаду наукового співробітника першого історико-філологічного відділу Української Академії наук. Через деякий час ученому було пред'явлено звинувачення у контрреволюційній діяльності. Його заарештували 7 липня 1919 р., а наступного дня розстріляли. Довгий час ім'я В.Науменка та його спадщина були піддані забороні. 13 грудня 1991 р. Володимира Павловича Науменка було реабілітовано на підставі ст. 1 Закону Української РСР „Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні від 17 квітня 1991 р.”.

У **другому розділі** – „Зміст та спрямованість науково-просвітницької діяльності Володимира Науменка” – розкрито участь педагога у змаганнях за становлення та розвиток національної школи; проаналізовано видавничу та науково-дослідну діяльність просвітителя.

У ході наукового пошуку встановлено, що науково-просвітницька діяльність В.Науменка була спрямована передусім на розвиток українського суспільства, на піднесення культурного та освітнього рівня населення, яке проживало на етнічних українських землях. В умовах фактично повної русифікації педагог займав активну громадянську позицію у боротьбі за національну школу, українську мову, культурний розвиток нації.

В.Науменко працював у складі просвітницької організації Громада, представники якої мали на меті формування національної ідеї та національної ментальності, розвиток і збереження самобутньої української культури. Зокрема, просвітитель був членом комісії, завдання якої полягало у розробці тексту записки про необхідність запровадження навчання українською мовою у початковій школі.

Учений здійснив вагомий внесок у створення словника української мови, відомого в історії як словник Б.Грінченка. В.Науменко редагував перші літери, займався пересилкою коректур словника, вів переговори з представниками типографії, консультувався з ученими. Велика робота проводилася з подолання цензурних заборон у виданні словника. Його дипломатичні здібності дали змогу одержати дозвіл на друкування українського словника, але з умовою назвати його „русско-малороссийским”.

Просвітитель брав активну участь у діяльності Київського товариства грамотності (1882 – 1908), яке очолював упродовж 11 років (1897 – 1908). Члени товариства розгорнули значну роботу зі створення шкільних бібліотек, книжкових складів та забезпечення книгами населення, працювали над теоретичною та практичною розробкою питань рідномовної освіти.

Ідеї В.Науменка як просвітителя реалізувалися у відкритті та організації діяльності Народного Дому в Києві – осередку просвітницької роботи членів товариства, у побудову якого він вніс і свою частку коштів. Під керівництвом Володимира Павловича проводилися публічні лекції, літературно-музичні вечори,

присвячені українським письменникам та культурним діячам, працювала недільна школа і вечірні класи для дорослих, активно діяла бібліотека-читальня тощо.

Просвітницькою спрямованістю характеризувалася також журналістська, редакторська та видавнича діяльність В.Науменка, пов'язана з періодикою кінця XIX ст. – початку XX ст. Просвітитель був співробітником таких видань, як „Киевская старина” (1888 – 1906), „Киевское слово” (1894), „Киевские отклики” (1903 – 1907), „Свобода и право” (1905 – 1906), „Україна” (1906 – 1907) та ін.

Активна громадянська позиція В.Науменка найяскравіше виявилася за часів його редагування й видання часопису „Киевская старина”. Матеріали „Киевской старины” стали більше відповідати культурно-національній програмі Громади, публікації – наближеними до проблем сучасності та набули виразної українофільської спрямованості.

У дослідження визначено, що пріоритетними напрямками діяльності В.Науменка в „Киевской старине” були такі, як боротьба за послаблення цензурного тиску; друкування статей педагогічно-просвітницького характеру, висвітлення на сторінках часописів теоретичних основ українського шкільництва; виступи на захист української мови як окремої та цілком самостійної; публікації творів українського письменства рідною мовою та матеріалів про життя і творчість українських діячів у галузі науки, літератури, освіти, мистецтва тощо.

З середини 90-х років XIX ст. В.Науменко розпочинає активне змагання за дозвіл друкувати на сторінках „Киевской старины” українські твори мовою оригіналу. У листопаді 1896 р. він укладає важливий документ „Пам'ятна записка” і надсилає її Київському, Волинському та Подільському генерал-губернатору О.Ігнат'єву, міністру внутрішніх справ І.Горемікіну та начальнику в справах друку М.Соловійову. Редактор „Киевской старины” з властивою йому дипломатичністю і знанням предмета аргументує необхідність легалізувати використання української мови у періодиці. Внаслідок активних і наполегливих дій В.Науменка редакція часопису „Киевская старина” у 1897 р. отримала дозвіл на публікацію українських художніх творів, також при редакції журналу було засновано українську друкарню. А через деякий час редакції вдалося заснувати й українську книгарню.

У 1904 р. Володимир Науменко разом з Оленою Пчілкою-Косач, Миколою Дмитрієвим, Іллею Шрагом їздив у Петербург до Міністра внутрішніх справ з клопотанням про надання можливості користуватися українською мовою в літературній творчості.

У 1906 р. В.Науменко розробив програму реорганізації „Киевской старины” у науково-літературно-публіцистичний орган під назвою „Україна”, який видавався українською мовою. На сторінках нового журналу все частіше стали з'являтися публікації, які стосувалися культурно-просвітницької діяльності українського громадянства початку XX ст., друкувалися критичні огляди українських періодичних видань, розкривалися проблеми суспільно-політичного життя.

Із Лютневою революцією 1917 р. у політичній і освітянській сферах актуалізувалося питання націоналізації освіти, створення української школи. У статті „Национализация школы в Украине” (1917) В.Науменко визначив основні орієнтири шкільного будівництва в Україні: надання пріоритетного значення українській мові; визнання у початковій школі української мови мовою викладання, а в середній і вищій – як обов’язкового предмета. У межах Київського учбового округу практично всю справу українізації шкіл було доручено В.Науменку як помічнику попечителя. Навесні 1917 р. В.Науменка було обрано головою відновленого товариства Просвіта, яке на той час стало основною організаційною формою руху за національно-освітнє відродження України.

Одним з напрямів діяльності В.Науменка була науково-дослідна робота. Значну частину результатів своїх наукових пошуків він висвітлював на сторінках „Киевской старины” та „України”. Предметом наукових досліджень ученого виступала творча спадщина таких видатних українських діячів, як Л.Глібов, М.Гоголь, Г.Квітка-Основ’яненко, І.Котляревський, М.Максимович та ін.; дослідження українських творів XVII ст. – XVIII ст., зокрема, релігійної тематики; вивчення історії Київського університету Св. Володимира та Київського учбового округу. Науково-дослідна діяльність В.Науменка виявлялася також у пошуку та збиранні архівних документів, цінних рукописів і рідкісних стародруків. Він став фактично основоположником архівної та бібліотечної справи в Україні. На основі власної унікальної колекції писемних пам’яток Володимир Павлович за дорученням Української Академії наук в індивідуальному порядку розробляв історію українського літературно-наукового руху XIX ст. Результати цих пошуків учений опублікував у праці „Нові матеріали для історії початків української літератури XIX в.” (1918).

Значення національної цінності просвіти надавав і спадщині Т.Шевченка. Значну увагу В.Науменко приділяв науковому дослідженню та популяризації творів Кобзаря на сторінках „Киевской старины” („К рисунку Шевченко” (1890), „Письмо Ив.С.Тургенева к А.Д.Оболонскому по поводу выкупа родичей Т.Г.Шевченка из крепостной зависимости” (1892), „Воспоминания о Т.Г.Шевченко Е.Е.Пиуновой (Шмидгоф)” (1892), „К вопросу о научном издании „Кобзаря” Т.Г.Шевченко” (1892), „Сведения о неизвестных будто-бы произведениях Т.Г.Шевченко” (1899), „Письмо Т.Г.Шевченко к В.И.Григоровичу” (1899), „О стихотворении “Славянам”, приписанном Т.Г.Шевченко” (1899) та ін.). Володимир Павлович був останнім власником земельного наділу з могилою Т.Шевченка на Чернечій горі, турбувався про охорону пам’ятного місця. Виконуючи це почесне доручення Київської громади, вчений розгорнув широку діяльність зі збереження могили, будівництва музею поета та приміщення для відвідувачів.

У **третьому розділі** – „Теоретико-методичні підходи Володимира Науменка до організації навчально-виховного процесу” – проаналізовано виховний ідеал В.Науменка; висвітлено підходи педагога щодо проблем дидактики та методики

викладання в початковій школі; подано загальну характеристику програм та підручників за авторством В.Науменка.

Як засвідчило вивчення науково-педагогічної спадщини В.Науменка, теоретико-методичні підходи педагога охоплюють проблеми навчання і виховання учнів, а також науково-методичного супроводу навчального процесу.

Розглядаючи виховання як комплексний вплив на особистість з метою розумового, морального, естетичного та фізичного розвитку учня, педагог дотримувався виховного ідеалу, що ґрунтувався на загальнолюдських та національних цінностях. Пріоритети надавалися гуманності, творенню добра та боротьбі зі злом, християнському братолюбству, скромності, потягу до правди, краси і любові, чесності, гідності, працьовитості; особливого значення надавалося знанню рідної мови, історії, літератури, почуттям патріотичного обов'язку, любові до рідного, праці на користь суспільству („Отечественный язык как предмет гимназического курса” (1881), „О задачах преподавания отечественной словесности” (1888), „Литературный русский язык в школах тех местностей, в которых он не является родным языком” (1889)).

Реалізація виховного ідеалу В.Науменка передбачала, насамперед, формування творчої особистості вчителя. На його думку, справжній наставник вихованців повинен бути високоморальною особистістю, тонким психологом у стосунках з вихованцями, поважати особистість дитини, вміти належним чином спрямовувати активність учнів, відчувати відповідальність за них перед суспільством, бути закоханим у свою справу. До того ж, учитель-вихователь зобов'язаний досконало володіти своїм предметом та постійно підвищувати власну педагогічну майстерність. В.Науменко підкреслював важливе значення української національної школи як однієї з умов оптимального досягнення його виховного ідеалу („Из бесед воспитателя со своим отделением” (1901), „Национализация школы в Украине” (1917)).

Аналіз методичної спадщини В.Науменка показав, що основними принципами, яких, на думку педагога, варто дотримуватись у процесі навчання, є принципи природовідповідності, виховуваності, свідомості й активності учнів у навчанні, доступності навчання, оптимального темпу навчання, врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів.

Педагог акцентував увагу на методах навчання („Педагогические курсы 1897 года в г.Пирятине” (1897)). У ході дослідження було визначено, що в основу поданої В.Науменком класифікації методів навчання покладено їхню відмінність за джерелом знань: словесні (акроаматичний, евристичний і катехізисний) та наочні (деїктичний). Методист наголошував на необхідності комплексного використання основних методів навчання для забезпечення учнівської активності на всіх етапах уроку.

Встановлено, що особливу увагу В.Науменко приділяв методам навчання російської грамоти. У своїх методичних посібниках він розглядав такі з них, як буквенний, складовий та звуковий, віддаючи перевагу останньому. Методист вважав, що буквенний та складовий методи мали певну недосконалість. Зокрема,

для буквеного методу характерна недостатня робота думки і надмірна робота пам'яті; сповільненість та недостатня свідомість навчання; для складового – непідготовленість дитячого мислення до широкого абстрагування, сповільненість і неусвідомленість роботи. Позитивною ознакою складового методу В.Науменко вважав можливість самостійної діяльності учнів.

Як оптимальний для успішного навчання грамоти методист виділяв звуковий синкретичний метод, керуючись, насамперед, принципом природовідповідності. Цей метод В.Науменко характеризував за такими ознаками: спільне навчання письму і читанню (так званий „метод письма-читання”); приєднання до письма і читання інших елементів загальної системи початкового навчання (лічба, релігієзнавство, малювання, співи) (Беседи о методах обучения русскому языку на педагогических курсах (1898)).

Окремо методист розглядав частковометодичні прийоми навчання грамоти (буквоз'єднувальний, буквороз'єднувальний, складоз'єднувальний, складороз'єднувальний, звукоз'єднувальний, звукороз'єднувальний), аналізував їх та давав супровідні методичні рекомендації щодо їхнього використання.

У процесі навчання письма методист виділяв наступні прийоми: прописування елементів букв та з'єднань, письмо слів під диктовку з попереднім звуковим аналізом з метою попередження помилок, письмо в прописах, диктанти.

У читанні В.Науменко виокремлював такі три елементи, як послідовне складання менших фонетичних одиниць у більші; усвідомлення думки, яка виражається словами; виразне відтворення написаного вголос. Відповідно до цього, методист дотримувався трьох аспектів навчання грамоти: читання механічне, свідоме, витончене (евфонічне). Дотримуючись основних дидактичних принципів, В.Науменко розробив план навчання грамоти та здійснив добір вправ, розподілених на наочні, усні та письмові. Окреме місце у колі науково-методичних інтересів педагога займали питання граматики російської мови („Программы примерных учительских лекций” (1899)).

В.Науменко вважав, що для забезпечення ефективності навчання дітей велике значення мають якісні та багаті за змістом підручники. У зв'язку з цим він приділяв особливу увагу аналізу букварів та книг для дитячого читання („Відгук на читанку О.Білоусенка „Промінь” (1906)).

У своїх методичних розробках В.Науменко окремо для кожного класу початкової школи сформулював мету читання стосовно виразності, швидкості та розвитку мовлення. Методистом детально проаналізовані усі послідовні етапи роботи над різними жанрами літературних творів. Зокрема, педагог акцентував увагу на методиці роботи над прислів'ям, загадкою, казкою, віршем, оповіданням. Визначаючи характер та вплив статей шкільних хрестоматій на розширення кола знань учнів їх придатністю для морального та естетичного виховання, В.Науменко розділяв їх на три види: ділові, побутові чи моральні, художні. Особливу увагу педагог звертав на методику роботи над діловими статтями, серед яких він виділяв природничо-наукові, географічні та історичні („О значении

художественных отрывков в хрестоматиях школьного возраста и о приемах чтения их” (1902)).

У дослідженні підкреслено, що методична діяльність В.Науменка також була спрямована на процес підручникотворення та методичного забезпечення навчально-виховного процесу. Програми, підручники та посібники за його авторством стосувалися передусім викладання рідної мови, спочатку російської як загальнодержавної, а з плином часу та суспільно-політичними і культурними перетвореннями – й української („Примерная программа преподавания русского языка в низших классах Киевской 2-ой гимназии (1894), „Примерная программа предмета русской словесности в курсе мужских классических гимназий” (1896), „Обзор фонетических особенностей малорусского языка” (1889), „Загальні принципи українського правопису” (1917), „Руководство для изучения украинского языка в русских школах” (1918), „Нові матеріали для історії початків української літератури XIX в.” (1918), „Элементарный диктант” (б/д)).

Підручники В.Науменка уклалися за принципом „від відомого до невідомого”. Вони мають яскраво виражений та національно спрямований емоційно-ціннісний компонент. Науковий підхід, вправи творчого характеру, приклади з творів українського літературного мистецтва – ці та інші ознаки були характерними для підручників та посібників за авторством В.Науменка.

Праці методиста мали вагоме значення у розвитку дидактики та методики навчання російської та української мов, створенні української національної школи. Теоретико-методичні підходи В.Науменка до організації навчально-виховного процесу мали інноваційний характер, відрізнялися демократичністю та гуманізмом, оскільки, насамперед, були зорієнтовані на особистість учня, його повноцінний та максимальний розвиток.

У ході проведеного дослідження ми дійшли таких **висновків**:

1. Володимир Павлович Науменко – яскравий представник української національно свідомої інтелігенції кінця XIX ст. – початку XX ст., визначний освітній та громадський діяч, відомий викладач російської мови та словесності в навчальних закладах Києва, один із засновників національної системи освіти у період розбудови Української Народної Республіки, автор численних публікацій з питань розвитку рідної мови, національного шкільництва, історико-етнографічних досліджень. У процесі науково-просвітницької та педагогічної діяльності він активно займався вдосконаленням методів навчання і виховання підростаючого покоління, поширенням знань серед широких верств населення.

Встановлено, що основними передумовами формування національної свідомості та педагогічних поглядів В.Науменка були суспільно-політичні та соціально-культурні перетворення в Україні періоду національного відродження. Основними чинниками становлення та розвитку світоглядних переконань і життєвих цінностей педагога стали: родинне та шкільне виховання, навчання у

Київській 2-ій гімназії та Київському університеті Св. Володимира, участь у роботі провідних просвітницьких та наукових товариств м. Києва, педагогічна, науково-публіцистична та видавнича діяльність, співпраця з провідними українськими педагогами, істориками, громадськими діячами другої половини XIX ст. – початку XX ст., робота в органах управління освітою, участь у розбудові національної системи освіти в період визвольних змагань українського народу. Під їхнім впливом основною метою життя і творчості В.Науменка стала українська національна ідея, можливість реалізації якої він вбачав у створенні умов для культурно-освітнього розвитку та відродження національної самосвідомості українського народу.

2. Дослідження показало, що провідними напрямками науково-просвітницької діяльності В.Науменка, яка мала яскраво виражену національну спрямованість, були: науково-етнографічні пошуки, спрямовані на дослідження творчої спадщини видатних українських діячів, українських творів XVII ст. – XVIII ст., зокрема, релігійної тематики; вивчення історії Київського університету Св. Володимира та Київського учбового округу; збирання пам'ятних документів, цінних рукописів та рідкісних стародруків. Він працював у таких періодичних виданнях, як „Киевское слово”, „Киевские отклики”, „Свобода и право”, „Киевская старина”, „Україна”. В.Науменко був активним діячем таких просвітницьких організацій, як Київське товариство сприяння початковій освіті, Київське товариство сприяння середній освіті, Педагогічне товариство, Київське товариство грамотності, Київська громада, Просвіта та ін.

Участь В.Науменка в роботі просвітницьких товариств була спрямована на боротьбу за існування та розвиток української національної школи, відкриття народних шкіл та училищ, підготовку вчительських кадрів до роботи в народних школах, активну просвіту дорослого населення, відкриття бібліотек та забезпечення їх літературою, проведення культурно-освітніх заходів, створення національно-просвітницьких осередків. Науково-публіцистична діяльність ученого спрямовувалася на боротьбу проти обмежень українського слова та творчості, висвітлення та популяризацію творів українського письменства.

Основними напрямками педагогічної діяльності В.Науменка були: викладацька робота в навчальних закладах м. Києва, методична робота на вчительських курсах, адміністративно-педагогічна діяльність у приватній гімназії. Педагогічна діяльність Володимира Павловича характеризувалася яскраво вираженою гуманістичною спрямованістю та новаторським підходом до організації навчально-виховного процесу на демократичних засадах. Повага до учнів, увага до їхніх успіхів, створення позитивного емоційного фону на уроках та в позаурочний час, індивідуальний підхід до учнів, диференціація навчальних завдань, використання міжпредметних зв'язків у навчальному процесі – ці та інші ознаки характеризували діяльність В.Науменка як учителя.

3. На основі аналізу науково-педагогічних розвідок просвітителя, його виступів на педагогічних нарадах, засіданнях просвітницьких товариств,

засіданнях при попечителі Київського учбового округу, освітянських з'їздах з'ясовано роль В.Науменка у розбудові української національної школи. Визначаючи необхідність вивчення рідної мови та навчання рідною мовою, підкреслюючи її важливість у курсі початкової та середньої освіти, просвітитель вказував на соціальне значення мови, її роль та місце у процесі засвоєння особистістю історичного досвіду людської взаємодії. В.Науменко вважав, що саме в рідній мові виявляється національне самовираження народу, а формування та розвиток самостійної самобутньої культурної мови є одним з головних чинників духовного розвитку нації. Педагог неодноразово наголошував, що відродження національної самосвідомості українського народу, насамперед, потребує реформування освіти, провідним напрямом якого вважав запровадження навчання рідною мовою, введення у навчальні плани курсу рідної мови та літератури, а також українознавчих дисциплін. Роль В.Науменка як одного з фундаторів системи навчання на національній основі полягає як у науково-теоретичному обґрунтуванні основ українського шкільництва, так і у впровадженні нових освітянських ідей у шкільну практику.

4. Характеризуючи загальнопедагогічні та методичні підходи В.Науменка щодо розвитку освіти і виховання, відзначено, що серед теоретико-методичних імперативів педагога окреме місце займали питання принципів та методів навчання. Методист був переконаний, що навчання повинно базуватися на принципах природовідповідності, виховуваності, свідомості й активності учнів у навчанні, легкості у навчанні, оптимального темпу навчання, врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів.

Дослідження виявило, що серед методів навчання педагог виділяв словесні (акроаматичний, евристичний, катехізисний) та наочний (деїктичний) методи, обґрунтовував технологію їхнього використання при вивченні різних тем та доводив необхідність комплексного застосування. Значну увагу В.Науменко зосереджував на питаннях методики викладання російської мови. Зокрема, ним розроблено план навчання російської грамоти в початковій школі. Він детально розглядав питання методики роботи над різними жанрами літературних творів, вивчення граматики в школі, ролі та місця букваря у процесі навчання грамоти; обґрунтував вимоги до книг для дитячого читання.

На основі досвіду розробки навчальних програм та підручників з російської мови та словесності, методист узявся за підготовку підручників та посібників з української мови. Змістовий аспект підручників В.Науменка „Обзор фонетических особенностей малорусского языка” (1889), „Загальні принципи українського правопису” (1917), „Руководство для изучения украинского языка в русских школах” (1918), „Нові матеріали для історії початків української літератури XIX в.” (1918), „Элементарный диктант” (б/д) характеризується національною спрямованістю. При доборі навчальних текстів автор широко використовував твори українських письменників та поетів, зразки українського фольклору. Дібрані В.Науменком тексти мають значний виховний потенціал.

На національних і загальнолюдських цінностях базувався і виховний ідеал В.Науменка, реалізація якого передбачала формування високоморальної особистості.

5. У ході дослідження визначено, що теоретичні положення, висновки та рекомендації педагога є цінним і помітним внеском у розвиток вітчизняної педагогічної думки. Ідеї В.Науменка є актуальними і в умовах розбудови сучасної національної системи освіти. Вони представляють значний інтерес для працівників освіти як такі, що можуть мати творчий розвиток та творче застосування у навчально-виховній роботі. Аналіз науково-педагогічної спадщини В.Науменка у контексті сучасних психолого-педагогічних досліджень показав, що погляди та ідеї педагога не суперечать досягненням педагогічної науки та є доказом далекоглядності освітянина.

Проведене дослідження не висвітлює усіх сторін проблеми. Подальшого вивчення та узагальнення потребують мовознавчі аспекти спадщини В.Науменка. Перспективними також є дослідження внеску вченого у розвиток архівної та бібліотечної справ, порівняльний аналіз педагогічних ідей В.Науменка та інших вітчизняних і зарубіжних педагогів.

Основні положення дисертації викладено у **публікаціях**:

1. Скоропад І.В. Педагогічна спадщина В.П.Науменка: окремі аспекти // Збірник наукових праць / В.Г.Кузь (гол. ред.) та ін. – Умань, 2001. – С. 177–183.
2. Скоропад І.В. Про значення рідної мови в навчанні (зі спадщини В.П.Науменка) // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 3–4. – С. 220–227.
3. Скоропад І.В. Приватна чоловіча гімназія В.П.Науменка у м.Києві: заснування, діяльність, спогади // Збірник наукових праць / В.Г.Кузь (гол. ред.) та ін. – К.: Наук. світ, 2002. – С. 231–239.
4. Скоропад І.В. Виховний ідеал В.П.Науменка (1852–1919) як гуманістична цінність у функціонуванні освітніх закладів // Збірник наукових праць: Спеціальний випуск / В.Г.Кузь (гол.ред) та ін. – К.: Наук.світ, 2002. – С.44–51.
5. Скоропад І.В. Використання підручників В.П.Науменка як педагогічний чинник у процесі соціалізації особистості (к. ХІХ – поч. ХХ ст.) // Соціалізація особистості: Збірник наукових праць / За заг. ред. А.Й.Капської. – Т. ХУІІІ. – К.: Логос, 2002. – С.62–69.
6. Скоропад І.В. Т.Г.Шевченко у спадщині В.П.Науменка // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Збірник наукових праць. – Вип. 22 / За заг. ред. Євтуха М.Б. – К.: Видавничий центр КНЛУ, НМАУ, 2002. – С.58–62.
7. Скоропад І.В. Представники української літератури 18–19 ст. у спадщині В.П.Науменка // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / Ред. кол.: Н.С.Побірченко (гол. ред.) та ін. – К.: Наук. світ, 2002. – Вип. 4. – С. 260–267.

8. Скоропад І.В. Преса кінця XIX – початку XX ст. і Володимир Науменко // Наукові записки. Історичні науки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова / Укладачі В.Й.Борисенко, К.О.Баханов, П.В.Дмитренко. – Вип. 46. – Київ – Бердянськ, 2002. – С. 58–63.

9. Скоропад І.В. В.П.Науменко в історії становлення початкової школи // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / Ред. кол.: Н.С.Побірченко (гол. ред.) та ін. – К.: Наук. світ, 2002. – Вип. 5. – С. 286–291.

10. Скоропад І.В. Просвітницька діяльність В.П.Науменка в „Київському товаристві грамотності” як приклад активної громадянської позиції // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник наукових праць. – Кн. 2. – К., 2002. – С. 185–192.

11. Скоропад І.В. В.Науменко (1852–1919) і українська педагогічна наука // Збірник наукових праць: Спеціальний випуск „До витоків становлення української педагогічної науки” / В.Г.Кузь (гол. ред.) та ін. – К.: Наук. світ, 2002. – С. 217–221.

12. Скоропад І.В. Забуті імена: В.П.Науменко (1852–1919) // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – Вип. 17. – Львів, 2003. – С. 224–232.

13. Скоропад І.В. До питання етнографічної спадщини В.П.Науменка (1852-1919) // Рідна школа. – 2003. – № 4. – С.31–33.

14. Скоропад І.В. Гуманістичні засади формування особистості: із досвіду В.П.Науменка // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди: Науково-теоретичний часопис. – Переяслав-Хмельницький, 2003 – С. 167–172.

15. Скоропад І.В. Роль В.П.Науменка (1852–1919) у розробці змісту освіти // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 177. Педагогіка і психологія. – Чернівці: Рута, 2003. – С.175–180.

16. Скоропад І.В. В.П.Науменко – методист: погляд через століття // Рідна школа. – 2004. – № 1. – С.64–66.

17. Скоропад І.В. В.Науменко і товариство “Просвіта” в контексті історичного розвитку освіти України // Україна-Росія: історія та сучасність: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції / В.Г.Кузь (гол.ред.) та ін. – Умань, 2003. – С.52–54.

18. Скоропад І.В. Освітньо-виховний потенціал українського письменства: зі спадщини В.П.Науменка // Громадянське виховання молоді засобами мови та літератури: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (4–5 лютого 2003 р.). – Полтава, 2003. – С. 164–167.

19. Скоропад І.В. Методика навчання грамоти: зі спадщини В.П.Науменка (1852–1919) // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість: Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 27–28 березня 2003 р. / Ред. кол.: М.І.Шкіль (відп. ред.) та ін. – К.: Видавництво Європейського ун-ту, 2003. – Т.4. – С.305–307.

АНОТАЦІЇ

Скоропад І.В. Науково-просвітницька діяльність В.П.Науменка (1852 – 1919). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Інститут педагогіки АПН України, Київ, 2005.

У дисертації здійснено всебічний цілісний аналіз науково-просвітницької діяльності Володимира Павловича Науменка (1852 – 1919) – вчителя і методиста, редактора і видавця, вченого і політика, активного громадського діяча.

Проаналізовано процес становлення й розвитку особистості В.Науменка на тлі національно-просвітницького руху в Україні у другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст.; визначено основні чинники формування світогляду педагога.

Розкрито зміст і спрямованість науково-просвітницької та педагогічної діяльності В.Науменка; визначено роль просвітителя у розбудові української національної школи; охарактеризовано загальнопедагогічні й методичні погляди та ідеї діяча стосовно розвитку національної освіти й виховання.

До наукового обігу введено нові історико-педагогічні документи, що характеризують В.Науменка як ученого, педагога, методиста. Основні результати, положення та теоретичні висновки дослідження можуть бути використані при викладанні історії педагогіки, у процесі підготовки підручників, під час проведення навчальних занять з підготовки майбутніх учителів у вищих навчальних закладах України, що сприятиме творчому використанню науково-педагогічного досвіду в сучасних умовах

Ключові слова: В.Науменко, науково-просвітницька та педагогічна діяльність, національна освіта, гуманістична спрямованість.

Скоропад И.В. Научно-просветительская деятельность В.П.Науменко (1852-1919). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Институт педагогики АПН Украины, Киев, 2005.

В диссертации осуществлен всесторонний целостный анализ научно-просветительской и педагогической деятельности Владимира Павловича Науменка (1852-1919) – учителя и методиста, редактора и издателя, ученого и политика, активного общественного деятеля.

Исследования показали, что В.Науменко – яркий представитель украинской прогрессивной интеллигенции второй половины ХІХ ст.– начала ХХ столетия, выдающийся общественный деятель, один из учредителей украинской национальной системы образования в период УНР, автор многочисленных публикаций по вопросам украинского языка, украинской национальной школы, историко-этнографических исследований. На протяжении всей научно-

просветительской и педагогической деятельности активно занимался вопросами усовершенствования методов обучения и воспитания подрастающих поколений, распространением знаний среди широких слоев населения.

Основными предпосылками формирования национального сознания и педагогических взглядов В.Науменко были общественно-политические и социально-культурные преобразования в Украине периода национального возрождения. Главными факторами формирования мировоззренческих убеждений и жизненных убеждений В.Науменко стали: семейное и школьное воспитание, учеба в Киевской 2-ой гимназии и Киевском университете Св. Владимира, участие в работе ведущих просветительских и научных обществ Киева, педагогическая, научно-публицистическая и издательская деятельность, сотрудничество с прогрессивными украинскими педагогами, историками, общественными деятелями второй половины XIX ст. – начала XX ст., работа в органах управления образованием, участие в создании национальной системы образования в период освободительной борьбы украинского народа. Под их воздействием главной идеей жизни и творчества В.Науменко стала украинская национальная идея, возможность реализации которой он видел в создании условий для культурно-образовательного развития и возрождения национального самосознания украинского народа.

В процессе работы установлено, что участие В.Науменко в работе просветительских организаций было направлено на борьбу за существование и развитие украинской национальной школы, открытие народных школ и училищ, подготовку учительских кадров к работе в народных школах, активную работу по образованию взрослого населения, открытие библиотек и обеспечение их литературой, проведение культурно-образовательных мероприятий, создание научно-просветительских центров. Научно-публицистическая деятельность направлялась на борьбу против ограничений украинского слова и творчества, популяризацию произведений украинских писателей.

Определено, что основными составными педагогической деятельности В.Науменко были: преподавательская работа в учебных заведениях г. Киева, методическая работа на учительских курсах, административно-педагогическая деятельность в частной гимназии. Педагогическая деятельность В.Науменко характеризовалась ярко выраженной гуманистической направленностью и новаторским подходом к организации учебно-воспитательного процесса.

Доказано, что ведущим направлением реформирования образования педагог считал внедрение обучения на родном языке, введения в учебные планы курса родного языка и литературы, а также украиноведческих дисциплин.

Аргументируя принципом природосообразности необходимость изучения родного языка и обучения на родном языке, подчеркивая большое значение родного языка в курсе начального и среднего образования, В.Науменко указывал на социальное значение языка, его роль и место в процессе приобретения личностью исторического опыта человеческого взаимодействия. Просветитель считал, что именно язык отображает национальное самовыражение народа, а

выработка и развитие самостоятельного самобытного культурного языка – один из главных факторов духовного развития нации.

Установлено, что среди теоретико-методологических императивов В.Науменко отдельное место занимали вопросы принципов и методов обучения. Методист был уверен, что обучение должно базироваться на следующих принципах: природосообразности, воспитательности, сознания и активности учеников в учебе, легкости в учебе, оптимального темпа обучения, учета возрастных и индивидуальных особенностей учеников. Среди методов обучения педагог выделял акроаматический, эвристический, катехизисный и деиктический, доказывал необходимость их комплексного использования.

Значительное внимание В.Науменко было сосредоточено на вопросах методики преподавания родного языка и литературы. В частности, педагог разработал план обучения грамоты, детально рассматривал вопросы методики работы над разными жанрами литературных произведений, изучения грамматики в школе, роли и места букваря в процессе обучения грамоте, обосновал требования к книгам для детского чтения.

В результате изучения педагогического наследия просветителя определили, что учебники и пособия В.Науменко характеризуются национальной направленностью. В подборе учебных текстов автор широко использовал произведения украинских писателей и поэтов, украинский фольклор. Подобранные автором тексты имеют значительный воспитательный потенциал. На национальных и общечеловеческих ценностях базируется и воспитательный идеал В.Науменко, реализация которого требует формирования идеала учителя-воспитателя, а также создания национальной школы.

Основные результаты, положения и теоретические выводы исследования могут быть использованы при преподавании истории педагогики, в процессе подготовки учебников, во время проведения учебных занятий по подготовке будущих учителей в высших учебных заведениях, что должно способствовать творческому использованию отечественного научно-педагогического опыта в современных условиях.

Ключевые слова: В.Науменко, научно-просветительская и педагогическая деятельность, национальная школа, гуманистическая направленность.

Skoropad I.V. The scientific-education activity of V.P.Naumenko (1852-1919). – Manuscript.

Dissertation for the candidate's degree in Pedagogics in speciality 13.00.01 – Pedagogical Science and the History of Pedagogics. – The Institute of Education, the Academy of Pedagogical Science, Kyiv, 2005.

Allround, and integral approach analysis of scientific-educational and pedagogical activities of V.Naumenko (1852-1919) – the teacher and the methodical worker, the editor and the publisher, the scientist and the political worker, the active public figure is presented in the dissertation.

The process of foundation and development of V.Naumenko's personality on the background of the national-educational movement in the Ukraine in the second part of the 19th – the beginning of the 20th century has been analyzed; the main factors of the formation of the V.Naumenko's outlook are defined.

The content and direction of the scientific-educational and pedagogical activities of V.Naumenko and his role in the foundation of the Ukraine national school have been revealed, the pedagogical and methodical views and ideas of the worker about the development of the national education and upbringing have been researched.

The new historical and pedagogical documents characterizing V.Naumenko as a scientist, educator, methodical worker are introduced into scientific practice.

The main results, conceptions and conclusions of the research may be used in the course of the history of pedagogics, in creating textbooks, in training teachers at higher educational establishments, will assist the up-to-date transition of national educational experience.

Key words: V.Naumenko, scientific-educational and pedagogical activities, national education, humanistic direction.